

lehetőségeit, s amelyek egyelőre géppel olvasható dokumentumok formájába, később – remélhetőleg – online úton is hozzáférhetővé válhatnak iskoláinkban.

Természetesen ezek a fejlesztési irányultságok nagymértékben összefüggnek az iskolák informatikai szemléletének színvonalával, azzal a kérdéssel, hogy mennyire igénylik, képesek-e befogadni, integrálni tevékenységükbe a korszerű információs technológiát és az általuk közvetített ismereteket. S természetesen függ a tervezet realizálása az állami, helyi fenntartói megítéléstől, anyagi lehetőségektől.

Mindenesetre a fejlődésben előttünk járó nemzetközi tapasztalatai és a NAT – társadalmi és individuális szükségletekből eredő – követelményei is arra utalnak, hogy az iskolák informatikai infrastruktúrájának kifejlesztése, korszerűsítése elodázhatatlan feladataink közé kell hogy tartozzék, ha tanulóinkat valóban tájékozódni akaró és tudó, önképzésre képes felnőttekké kívánjuk nevelni.

Dán Krisztina

Magyar képző- és iparművészeti tárgyszójegyzék

A megvalósíthatósági tanulmány rövidített változata

A Magyar Képzőművészeti Főiskola Könyvtára és a Magyar Iparművészeti Főiskola Könyvtára a szolgáltatások színvonalának emelése érdekében közös fejlesztésbe kezdett, amelynek célja egy integrált könyvtári rendszer kiépítése. Az ehhez csatlakozó háttérmunkálatok sorában első helyet kapott egy korszerű tárgyszójegyzék létrehozása, amely a két intézményben folyó tartalmi feltárás és visszakeresés hatékony eszköze kíván lenni. (A továbbiakban a tárgyszót tekintjük a szabályozott nyelvű osztályozásban az ismérvek nyelvi kifejezésének.) Jelen tanulmány az új tárgyszójegyzék kialakításának indokait és az ezzel kapcsolatos munkálatok menetét vázolja fel.

A két gyűjtemény kb. 50–50 ezer könyvtári egységet tartalmaz. Ennek több, mint 70%-a könyv és évkönyv, kb. 10% folyóirat, ezen kívül kiállítási katalógusok és nem hagyományos dokumentumok (videó, hangzóanyag stb.). A gyarapodás intézményenként 1–2 ezer egység évente. Várható, hogy a jövőben a nem hagyományos hordozójú dokumentumok száma növekedni fog.

A Magyar Képzőművészeti Főiskola Könyvtára állományának közel 50%-a, a Magyar Iparművészeti Főiskoláéna mintegy 60%-a művészeti tárgyú. A második legnagyobb állományrészt a társadalomtudományok és a nyelvészet teszik ki (több, mint 30%). A természettudományok, alkalmazott tudományok és a szépirodalom 10%- körül van képviselve. A felhasználói igények kielégítésében különös jelentősége van a képközlő dokumentumoknak.

Mindkét helyen tervezik az intézményben oktató tanárokról szóló adattár kialakítását. Ugyancsak fontos, hogy a gyűjteményekben külön rész foglalkozzon az intézményekre vonatkozó fontosabb adatokkal is.

A számítógépes integrált könyvtári rendszer lehetővé teszi, hogy egy rendszeren belül kezeljék a könyvtár saját állományát reprezentáló és a külső forrásokból származó szurrogátumokat.

Egy oktatási intézményben elsődleges fontossággal bírnak az oktatás számára készült irodalmak (tankönyvek, jegyzetek ill. ilyen szerepű művek) és az oktatási segédletek. Reprezentálni kell az oktatott ismereteket általánosan leíró, rendszerező munkákat. E művek érvényessége az esetek többségében független megszületésük idejétől. Szintén alapvető az oktatás megkövetelte faktografikus információk megléte.

Gyűjteni kell természetesen az általános tájékozódáshoz szükséges referenzanyagokat, a társadalom- és természettudományok legfontosabb kézikönyveit, különös tekintettel azokra a részterületekre és témákra, amelyeket a képzés érint.

Mindezeken felül fontos, hogy megtalálhatók legyenek a szorosan vett tananyagokon túli ismeretek megszerzését lehetővé tevő publikációk, valamint a könyvtárakban és információszervezetekben való tájékozódáshoz nélkülözhetetlen eszközök. Az intézményekben speciális igény van a műalkotások képi megjelenítésére.

A kutatás ezen túlmenően specifikus információkat is igényel, függetlenül attól, hogy azok mely dokumentumokban és hol fordulnak elő. Ezek az információk a dokumentumszintűnél mélyebb föltárást kívánnak. Ugyancsak fontos a nagyobb dokumentumbázis. A gyűjtemény lehetőleg az adott téma teljességére (világviszonylatban) adjon rálátást szurrogátum szinten. Érdeklődésre tarthatnak még számot a műtárgyak történetére, a műtárgykereskedelemre, az intézmény történetére stb. vonatkozó adatok is.

A művészeti alkotómunkát végzők speciális igényei lehetnek a technikai és ikonográfiai, faktografikus információk.

A Magyar Képzőművészeti Főiskola Könyvtára egy múlt századi raktározási táblát használ, amely a német művészetelmélet hatásait tükrözi. A könyvek polcokon való elhelyezése ma is e tematikus csoportosítás szerint történik. Az azóta létrejött ismeretkörökkel természetesen folyamatosan bővítik. Az állomány téma szerinti föltárásához az Egyetemes Tizedes Osztályozást (ETO) alkalmazzák. Az ETO a 19. századi szemlélet alapján épül föl, melybe nehéz beilleszteni az új művészeti ágakat és esztétikai szempontokat. Hierarchikus felépítése túl merev. A jelzetek révén a szurrogátum elérése közvetett, és a jelzetszerkesztési szabályok miatt nem felhasználóbarát. ETO-val a számítógépes visszakeresés nehézkes. 1992-től a UDCC felfüggesztette az ETO teljes kiadását. A könyvtár állományát föltáró szakkatalógus csak 1989-től teljes. A számítógépes adatbázis szurrogátumaiban 1989-től szabad tárgyszavazást alkalmaznak.

A Magyar Iparművészeti Főiskola Könyvtárának rendelkezésére áll egy részterület, az ipari formatervezés tezaurusza. Nagy fogalmi bázison, mély logikai szabályozottsággal tárja fel az ipari formatervezés fogalomrendszerét az MSZ 3418-76-os, a Magyar nyelvű információs tezauruszokról szóló szabvány alapján. 2528 deskriptort és 2371 nemdeskriptort tartalmaz. A tárgyszókatalógusban és a számítógépes adatbázis szurrogátumaiban szabad tárgyszavazást alkalmaznak. A szabadpolcos állomány mintegy 15 átfogó témakör szerint csoportosított.

Egységes információkereső nyelv igénye

A két intézmény feladatai és gyűjteménye sok tekintetben hasonló ill. azonos. Együtt alkalmasak arra, hogy a képző- és iparművészet országos információs bázisát adják. Ehhez egységes feldolgozás, ezen belül tartalmi feltárás szükséges. A közösen bevezetendő integrált számítógépes könyvtári rendszer is a feldolgozás szabványosítását kívánja. Ezért olyan információkereső nyelvet kell választani, amely mindkét intézmény számára az egységes tematikus feltárást lehetővé teszi.

Ugyanakkor figyelembe kell venni a már meglévő tartalmi reprezentációkat, tehát egyfajta folyamatosságot, átmenetet biztosítani kell. Az információkereső nyelv további feladata, hogy kapcsolódjon a szakterület nemzetközileg elfogadott osztályozási rendszereihez.

A vezetőség a nyelvi alapú tartalmi feltárás mellett döntött.

Az információkereső nyelv tárgya:

Képző- és iparművészet, építészet, video- és filmtechnika, tervezőgrafika, szcenika, restaurálás.

Az anyagi kultúrának, a népművészetnek és mitológiának az előbbiekkal érintkező területei. Művészettörténet, -elmélet, esztétika.

Pedagógia, pszichológia, a két intézményben folyó oktatáshoz és tanárképzéshez. Határterületek.

A feltárandó dokumentumok köre és a feltártság mélysége:

Az igények és lehetőségek figyelembevételével a könyvek, évkönyvek, videók, CD-k és nyelvkazetták tartalmi feltárását, valamint a folyóiratok tematikus csoportosítását kell megoldani.

A jelenlegi körülmények között csak a könyv és könyvjellegű dokumentumok feltárására ill. a folyóiratok profiljának megnevezésére van lehetőség. A tárgyszójegyzéknek azonban alkalmasnak kell lennie egy majdnani analitikus feldolgozásra is.

A tárgyszavas információkereső nyelv

1. A tárgyszavas osztályozás kiválasztása

A fenti szempontok alapján választható ki a tárgyszavas információkereső nyelv.

Rendelkezésünkre áll Toni Peterson szerkesztésében, a Getty Művészettörténeti Információs Program által 1990-ben kiadott Art and Architecture Thesaurus (a továbbiakban AAT). A módosított, átdolgozott változat 1994-ben jelent meg.

Az AAT az angolszász, ezen belül is az amerikai terminológián nyugszik. Egy magyar változat kialakítása szükségtelenné teszi az eredeti módosítását. A változtatás azonban meglehetősen összetett problémát jelent. A legfontosabb a magyar képző- és iparművészet szempontjából nélkülözhetetlen fogalmakkal való kiegészítés, ill. azok beépítése a rendszerbe.

Az AAT tárgyszólánckok alkotásához is ad egy facettasorrenden alapuló eljárást. A deszkriptorok és a láncolási eljárás összefügg, ezért az átvétel nehézségeket okoz a magyar nyelvben való alkalmazásnál. A használat tehát megtanulandó, és azt meg kell ismertetni a felhasználókkal is.

A másik lehetőség, ha a két intézmény maga dolgoz ki egy tárgyszójegyzéket. Bármelyik megoldást választjuk, a magyar képző- és iparművészet szignifikáns fogalmainak összegyűjtése és a közöttük levő viszonyok megfelelő szabályozása elkerülhetetlen.

2. Az induló szóanyag összegyűjtése

Egy szakterület szignifikáns szavait meglévő osztályozási rendszerek, tezauruszok, lexikonok, szakszótárak, alapvető monográfiák mutatói, stb. alapján lehet összegyűjteni. Mindig figyelembe kell venni, hogy a forrás mely terület, részterület lefedésére vállalkozott, milyen céllal, és hogyan hajtotta ezt végre. Nem minden szó alkalmas ugyanis osztályozásra. Az egy ismeretágon belül használt fogalmak is különböző elméletekhez köthetnek. A fogalmak további jellemzője, hogy időben változnak. Tehát nemcsak a szóhasználat lesz más, hanem egy adott fogalom tartalma is módosulhat. A feltárás végző szakemberek is kialakíthatják a szóanyagot, megfelelő gyakorlattal és a felhasználói igények ismeretében, ill. jól megválasztott dokumentumminta feldolgozása alapján. Deduktívan, az adott ismeretág rendszerének megalkotásával, és a rendszer elemeinek, a fogalmaknak a meghatározásával is lehet próbálkozni.

Szógyakorisági módszerrel, a szavak előfordulási gyakorisága alapján is történhet gyűjtés, ez azonban nálunk még nem javasolható.

Ezek közül a módszerek közül az első kettő a leginkább alkalmazható. A témakörök közötti átfedések tükröződése gazdagíthatja a jegyzéket, az egyediség azonban csak súlyának megfelelő mértékben szerepelhet.

Az összegyűjtött szavak nyelvi és logikai szabályozással alakíthatók tárgyszavakká.

3. A tárgyszó

A tárgyszó lehetőleg főnév legyen, ezért az ettől eltérő szavak főnévi alakra hozandók. A főnév egyes szám alany esetben (ez az általános), vagy többes szám alany esetben (ez is használatos) áll. Vannak fogalmak, amelyeket egy szó csak egyes vagy többes számban jelöl. A tárgyszó mindig egyértelműen jelölje az adott fogalmat, függetlenül az írásmódtól. A többes alak gyűjtőnévként is szerepelhet.

Homonímia (egy szóalak több jelentéssel) esetén lehetőleg másik szót kell választani a fogalom jelölésére. A tárgyszavak minden esetben kiegészítendőek értelmezővel, esetleg meghatározással.

Szinonimánál (több szóalak egyező vagy hasonló jelentése) válasszuk ki az egyik szót, és a többit tiltsuk le erre. A tárgyszónál utaljunk arra, hogy mely szavak helyett áll.

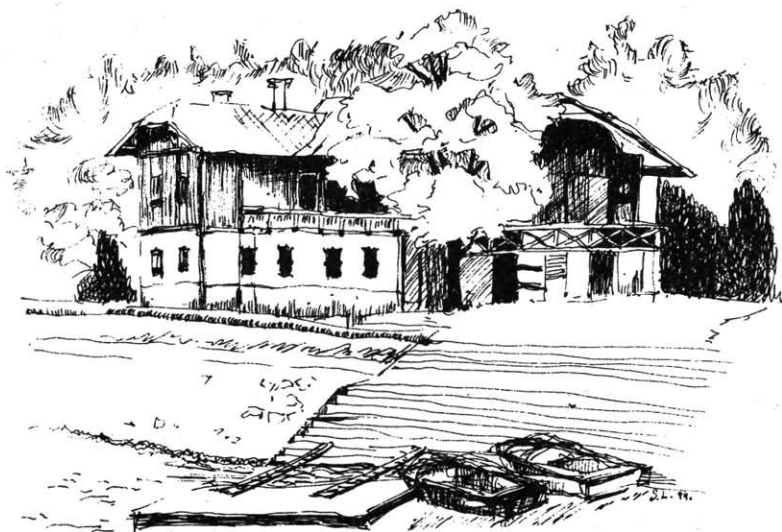
Pl.	pigment	festék	felszerelés	eszközök
	L:festék	H:pigment	L:eszközök	H:felszerelés

Gondos mérlegelést kíván, hogy a szaknyelv és a köznyelv, a szerzők és a felhasználók szóhasználata mennyiben tükröződjön a tárgyszavakban. A meglévő különbségeket föloldani nem lehet, inkább csak jelezni (pl. design – formatervezés). Általános szabály itt sem adható, de előnyben részesítendő a magyar szó, az egyszerűbb szó, az amelyik a legkevésbé félreérthető stb. Választásunk azonban tükrözze a diszciplína mérvadó dokumentumainak szóhasználatát. A fontos az, hogy egy tárgyszó egy fogalmat jelöljön. A következetesség sok esetben nagyobb szolgálatot tesz, mint a bizonytalan tartalom. Ha a jelentés nem egyértelmű, értelmező vagy meghatározás szükséges.

Kváziszinonimák: A tárgyszavazás valamely szempontjából összetartozó fogalmakat tekinthetjük szinonimáknak. Elegendő két dologra utalni: a tartalmilag egymáshoz kötődő fogalmakat egy ismérvi képviseli tárgyszóként. A másik eset az, amikor különböző fogalmak ugyanazt fedik. A leglátványosabban az antonimákkal mutatható be a probléma: nyitottság-zártság, ekvilibrium-inekquilibrium. Kváziszinonima alkalmazásakor pontosan meg kell adni, hogy milyen értelemben használjuk, ill. mely fogalmak helyett áll a tárgyszó.

4. A tárgyszavak szerkezete

A tárgyszó – ha lehet – ne legyen szóösszetétel. A körülírás, a több szóból álló hosszú kifejezések stb. kerülendők. De az egyszerű szavak se legyenek erőltetettek. Vannak fogalmak, amelyeket eleve szerkezetek jelölnek. Tartalmuk nem az elemeik egyszerű összegzéséből adódik, mert jelentésük más, mint ami részeik-

ből következne (pl. urbinói mosoly; sarki fény). A különféle ismeretágak terminus technicusai gyakran ilyen formájúak (pl. monumentális festészet – Nem nagyságot jelöl elsősorban, mert „a jó monumentális kép bélyegnagyságú kivitelben is monumentálisan hat... A monumentális kép a tektonikus erők áramlásának ábrázolata, képi megnyilvánulása, absztrakt tükrözése.”)

Más esetben az összetett szó ill. kifejezés elemei módosítják, differenciálják egymás jelentését úgy, hogy a fogalom tartalma gazdagodik, míg terjedelme szűkül (pl. díszítőművészet – népi díszítőművészet). A lényegét nem érintik, de színezik a kérdést a magyar egybe- és különírási szabályok. Kész, mindenre alkalmazható megoldás ebben az esetben sem létezik.

Azt érdemes inkább mérlegelni, hogy a többtagú tárgyszavak kezelése közül melyik szolgálja leginkább céljainkat. Az egyik út, ha a szétbontható tárgyszavakat értelemszerűen részekre bontjuk. (Azokat a szerkezeteket, amelyek egy fogalmat jelölnek – ld. fentebb –, nincs értelme szétszedni.) Majd a tárgyszóalkotási szabályok szerint egytagú tárgyszavakat képezünk.

Pl.	olajfesték	restaurátorképzés
	olaj festék	restaurátor képzés

Az egytagú tárgyszavak használata nagyon rugalmassá teszi az indexelést, s megkönnyíti új tárgyszó beillesztését. Megkerülhető a specifikus tárgyszavazás azon hátránya, hogy az átfogóbb tárgyszónál nem találjuk meg a témát.

A visszakeresés teljessége nő. Hátránya viszont, hogy a nem kívánt kapcsolatok révén a visszakeresés zajos és pontatlan.

Pl.	olaj tempera festék	– olajfesték
		– temperafesték
		– olaj használata temperafestékben
	restaurátor képzés	– restaurátorok képzése
		– restaurátorok részvétele a képzésben

Másik mód, ha a részekre bontott tárgyszavaknál hátravetést alkalmazunk (pl. olajfestmény – festmény, olaj). Ebben az esetben az invertált formára kereshetünk; viszont a hátravetést alosztásként funkcionál. A tárgyszavak szerkezete meghatározza a tárolási struktúrát, ezért tárgyszókatalógus építése esetén az invertált forma együtt tartja a témát. Egy szakterület tárgyszójegyzékében a fontos fogalmak tárgyszavai többnyire természetes szórendűek. A számítógépes szurrogátumkezelésben nem indokolt a hátravetés.

A többtagú tárgyszavak szerkezete az egyes összetevők által betöltött szerep alapján is meghatározható. Az ismérvek összetételének szabályai többnyire szemantikai ill. logikai elveket követnek. A jelentésmódosító szerepet betöltő tárgyszavak széles körben elterjedt elnevezése: modifikátor. Egy részük, témaköröktől függően, önállóan nem, csak egy másik tárgyszó elő- vagy utótagjaként használatos. A magyar gyakorlat, alkalmazkodva a nyelvi lehetőségekhez, megengedi, hogy a modifikátor toldalékolt főnév ill. más szófaj legyen.

5. Tárgyszójegyzék

A tárgyszójegyzék fogalmi rendszer, esetünkben egy szakterület fogalmi rendszerének meghatározott célok szerint készült leképzése. Tehát nem csak tárgyszavak összessége, hanem magasabb egység: egymással összefüggő elemek egésze. Magában foglalja a tartalmi föltáráshoz szükséges valamennyi ismérvet. (Nem minden ismérv jelöl témát: pl. bibliográfia). Az átfogott területet hézagmentesen és több rétegben fedi le.

A teljesítendő feladatok szerint kell kidolgozni a tárgyszóalkotási elveket, a tárgyszavak kapcsolatait, a tárgyszavak csoportosítását és a tárgyszójegyzék szerkezetét. A tárgyszóalkotásról az előbbieken már volt szó. A tárgyszavak közötti viszonyok jelölésére a következő utalások a leginkább használatosak:

L	lásd	see	use
H	helyettesített		used for
LM	lásd még		see also

A LM utalhat bővebb és szűkebb valamint rokon fogalomra. Az utóbbi esetben a reláció szimmetrikus, tehát viszont is jelölendő. A tágabb fogalomra az ún. fölfelé utalás csak indokolt esetben használható. A tárgyszó szűkebb és bővebb fogalmainak meghatározásánál csak a közvetlen kapcsolatokat építsük be.

Az egyes tárgyszavaknál érdemes jelölni az idegen nyelvű ekvivalenseket, ill. megadni más információkereső nyelv(ek)be az átjárást. (Önálló jegyzék készítésénél az AAT megfelelő deskriptorai mindenképpen beépítendők.) A használat megkönnyítéséért, bizonyos feltételek megléte mellett, utalhatunk arra, hogy egy fogalmat több tárgyszó vaglyagosan jelöl (pl. eszköz-eszközök).

A tárgyszójegyzék terjedelmének határt szab az áttekinthetőség és a kezelhetőség.

A szótárnagyság kérdéséhez is kapcsolódnak, de a tárgyszólánccal is összefüggésben vannak a specifikus tárgyszavak. Ha egy ismeretág fogalomrendszerét teljességre törekvően építjük ki, akkor mind több specifikus tárgyszót

használunk. A minél részletezőbb kidolgozással szemben más út is követhető. Olyan tárgyszavak is használatosak ugyanis, amelyeknek a koordinációjával elérhető a kívánt mélységű és minőségű feldolgozás.

A tárgyszavak állhatnak a tárgyszójegyzékben betűrend szerint, de lehet tartalmi jegyek alapján is csoportosítani. Az utóbbi legelterjedtebb két típusa a jelentéskörök szerinti és a hierarchikus besorolás. A jelentéskörök alapulhatnak facettás fölosztáson, majd ezen belül hierarchia, de betűrend is elképzelhető. A hierarchikus rendezést választva mód van a teljes mélységig való kidolgozásra, de egy meghatározott szint után meg is lehet állni a fölosztásban. Csak a poli-hierarchikus rendszer jó hatásfokú, amennyiben a fölosztási alapokat jól választottuk meg. A jelentéskörök szerinti és a hierarchikus rendezés alapján a tárgyszavak csoportjaihoz vagy minden egyes tárgyszóhoz alfanumerikus kód rendelhető. A kódok kialakításának technikai kérdéseire most nem érdemes kitérni.

A tárgyszójegyzék főrése többnyire betűrendes, tehát fogalomcentrikus. Ehhez járul a tartalom szerinti csoportosítás, ami inkább rendszercentrikus. Lehet azonban fordított is a helyzet: tematikus főrész betűrendes mutatóval. Ez az út csak akkor ajánlható, ha nincs túl sok tárgyszó, ill. áttekinthető, jól kezelhető a rendszer. A tárgyszójegyzéknek kiegészítő részei is lehetnek: tárgyszójegyzék leírása, használat, fejlesztése, forrásmutató, individuumnevek listái stb.

6. Tezaurusz

Ha a fogalmak közötti viszonyok mélyebb kidolgozása szükséges, akkor érdemes tezauruszt építeni. A tezauruszkészítés magában foglalja az adott szakterület terminológiai kontrollját. A logikai szabályozás révén a fogalmak között létrejött relációk ugyanolyan elemértékűek, mint maguk a fogalmak. Ebből következően bármely elem változtatása az egész rendszerre hatással van. A szemantikai tér szabályozására, a fogalmak közötti viszonyok tipizálására szabványok állnak rendelkezésre. Ezek a szabványok természetesen tartalmazzák a tezauruszok valamennyi kritériumát. Nem érdemes tehát ettől eltérő formákkal próbálkozni. A közülük történő választás legfontosabb alapelve a fogalmak közötti viszonyok kidolgozottsága. Mivel a képző- és iparművészet nem követeli meg a természettudományos egzakttságot, elegendőnek látszik a leglényegesebb relációk alkalmazása. Ezért a leginkább ajánlható az Amerikai Egyesült Államok szabványa (ANSI X39.19-1974, American National Standard – Guidelines for thesaurus structure, construction, and use). Előnyei közé tartozik elterjedtsége, és az ilyen tezauruszok kezelésére kifejlesztett szoftverek nagy választéka. A visszakeresésben használatos kiterjesztés (expand) is az itt alkalmazott relációkra épül. Az ANSI szabvány szerint a deskriptorcikk részei a következők:

VEZÉRDESZKRIPTOR (term) (Értelmező – qualifier)

SN	magyarázat, értelmező megjegyzés (scope note)
USE	lásd
UF	helyettesített (used for)
BT	főlérendelt fogalom (broader term)
NT	alárendelt fogalom (narrower term)
RT	kapcsolódó fogalom (related term)

7. Láncolás – indexelés

A dokumentumok tartalma ritkán írható le egyetlen tárgyszóval, több tárgyszó esetén fölfoghatjuk úgy, hogy csak annyiban tartoznak össze, amennyiben mindegyik az adott dokumentum tartalmának jellemzője. A tárgyszavak tehát egymás mellérendeltjei. Aszerint, hogy melyik jellemzi inkább, súlyozást alkalmazhatunk. Ez azonban még nem sokat árul el egymáshoz való viszonyukról. A végső cél természetesen az volna, hogy ne csak a dokumentum tartalmának ismérveit képezzük le, hanem a közöttük lévő kapcsolatokat is átmentsük. A tárgyszavak láncolásához ill. az indextétel készítéséhez logikai, szemantikai, szintaktikai elvek alapján számos eljárás született. Ezeknek ismertetése szétfeszítené a tanulmány kereteit. Két példát említenénk csak: A tárgyszavak összerendezése a facetták sorrendje alapján általánosan használatos. A másik elterjedt mód a szerepjelölők (role indicator) alkalmazása. A tárgyszavakat csoportosíthatjuk úgy, mint a dokumentumról szóló állításokat. A következő lépés a mondattani szerepek jelölése lehet.

Általánosságban még el kell mondani, hogy a tárgyszóalkotási elvek és a láncolás ill. az indexelés elvei kölcsönösen befolyásolják egymást. Ne csak a tárgyszójegyzék alkosson organikus egységet, hanem a tárgyszavak és alkalmazási szabályaik is. Minden tárgyszójegyzék kialakításánál figyelembe kell venni az indexelés mikéntjét, mert csak így érhető el maximális hatékonyság.

AZ AAT

1. Tárgya és felépítése

Az Art and Architecture Thesaurus (AAT) a jelen pillanatban a művészeti tájékoztatás rendelkezésére álló legfrissebb és legátfogóbb teaurusz. A Getty Művészettörténeti Információs Program által szponzorált tízéves nagyszabású munka eredményeként 1990-ben jelent meg a három kötetes jegyzék első kiadása, majd 1994-ben a második, bővített kiadás. Az AAT lefedi a képzőművészetek,

az építészet, a díszítőművészetek és a nyugati világ anyagi kultúrájának angol-szász terminológiáját az ókortól napjainkig. Nem tartalmaz személyneveket és testületi neveket ill. történelmi események elnevezéseit. Az első kiadás 17 600 deszkriptort és 31 000 nemdeszkriptort tartalmaz, az 1994-es kiadásban ez a szám közel 25 300-ra ill. 46 000-re növekedett. Ez a kiadás azonban még nem áll rendelkezésre Magyarországon. Elsősorban a tárgyak fajtáinak megnevezésére ill. anyaguk, attribútumaik, létrehozásuk stb. leírásához kínál segédeszközt, a műalkotások tartalmára, ikonográfiai jellemzésére szolgáló terminológiát csak nagy vonalakban adja meg, ez a rész nincs kidolgozva. Maguk a tárgyak három nagy csoportot alkotnak:

1. Épített környezet: építmények ill. az ember által megmunkált természeti tárgyak.
2. Berendezés és felszerelés: elsősorban használati célra készített műtárgyak, melyek általában díszítményeket is tartalmaznak.
3. Vizuális és verbális kommunikáció: esztétikai, fogalmi ill. szimbolikus elvek alapján készített kommunikatív műtárgyak.

A szókészlet összeállításakor ill. új tárgyszavak beépítésekor a teaurusz kifejezett alapelve a hivatalosan elfogadott amerikai-angol szóalakok preferálása minden más nyelvű alakokkal szemben (akár a brittel is).

A teaurusz főrésze a hagyományostól eltérően facettás-hierarchikus felépítésű. 7 nagy facettában, ezen belül hierarchikus csoportokban ill. alfacettákban rendezi el a tárgyszavakat. Minden tárgyszó csak egyetlen facettába sorolható. Ezen elrendezés elsődrendű célja, hogy olyan tárgyszóblokkot képezzen, melyek elemeinek kombinációja az indexelés legváltozatosabb igényeit ki tudja elégíteni. Így módon nem szükséges összetett kifejezések tömegével megtölteni a teauruszt, ezek a kifejezések a különböző facettákból származó elemekből bármikor előállíthatók a használati utasításban rögzített szabályok szerint.

2. Facetták

A facetták sorrendje az absztrakttól halad a konkrét felé. A hét alapfacetta:

1. **Asszociált (Associated Concepts):** Absztrakt fogalmak, minőséget, jelenségeket stb. jelölő szavak, amelyek közvetlenül kapcsolódhatnak a művészetek tárgyalásához (pl. arány, műértés stb.). Ide soroltattak ezen kívül a határterületek azon fogalmai, amelyekre szintén szükség lehet (pl. metafora, szabadság stb.).
2. **Fizikai tulajdonságok (Physical Attributes):** A műtárgyak külső megjelenését, minőségét leíró szakkifejezések, különösen a designnal és a díszítéssel kapcsolatosak. Ide tartoznak a formára, színre, díszítményekre, kiegészítő elemekre vonatkozó fogalmak.
3. **Stílusok és korszakok (Styles and Periods):** Vizuálisan elkülöníthető jegyeket megnevező kifejezések, melyeket a szaktudósok hoztak létre a művészeti alkotások osztályozására. Ide tartoznak népek és kultúrák elnevezései, földrajzi területek, uralkodók nevei, történelmi korszakok,

valamint egyéb leíró jellegű terminus technicusok (pl. absztrakt, expresszionizmus stb.)

4. **Közreműködők (Agents):** Személyek ill. csoportok nevei, testületi nevek, foglalkozások.
5. **Tevékenységek (Activities):** Tevékenységek, folyamatok, módszerek és technikák. Ide tartoznak egyes szakmák és tudományágak elnevezései (pl. régészet) és az események nevei is.
6. **Anyagok (Materials):** Természetes vagy mesterséges alkotóelemek elnevezései. A nyersanyagoktól a különféle anyagfajtákon át a mesterségesen előállított anyagokig minden ide sorolandó, amit a tárgyak előállításához összetevőként lehet használni.
7. **Tárgyak (Objects):** Vizuálisan ill. érintéssel felfogható tárgyak, amelyek általában emberi alkotások. Ide tartoznak az épített és a természetes környezet tárgyai, továbbá azok a műtárgyak, amelyek használati értékkel bírnak, ill. esztétikai vagy szimbolikus elvekhez köthetők.

A 7 nagy facettán belül helyenként hierarchikus alcsoportok vagy további szempontok szerinti alfacetták könnyítik az eligazodást (pl. a tevékenységek lehetnek funkciók, technikák, események és tudományterületek). Egyszersmind ez a facettás-hierarchikus elrendezés adja meg az alapvető teauruszrelációkat is (alá-fölrendeltségi kapcsolatok). Az AAT csak nem-faj viszonyt jelöl, egyéb kapcsolatok (pl. rész-egész) nem találhatók meg. Minden fogalom csak egy helyen sorolható be a hierarchiába, a legfontosabb fölrendeltje alatt. A genus-species reláció grafikus módon van ábrázolva, az alárendelt fogalmak fölrendeltjüknél mindig egy oszloppal beljebb helyezkednek el. Abban az esetben, ha a fölrendelt fogalom önmagában nem tárgyszó, úgynevezett irányító kifejezéseket alkalmaz a teaurusz (dőlt betűs zárójeles kifejezések), ezek teszik egyértelművé a hierarchiát.

A betűrendes rész mintegy indexként szolgál a facettáshoz. Az itt található deskriptorcikkek tartalmazhatnak értelmezőt, magyarázatot, lásd és lásd még utalásokat és az osztályozási jelzetet, mely egyfajta azonosítóként működhet egy számítógépes adatbázisban. Minden deskriptorhoz tartozik egy egyedi azonosító, amely megadja a facetta jelét és azon belül a deskriptor sorszámát, így megtalálhatók a rokon fogalmak ill. az alá-fölrendeltségi kapcsolatok.

A sculpture tárgyszó (=szobrászat, szobor, szobrászati munka) például a következő módon található meg. A betűrendes rész megadja a helyét (az 5-ös facettán belül az 532-dik tétel). Itt a következő hierarchiát kapjuk:

<folyamatok és technikák>

<folyamatok és technikák speciális típusai>

<tárgyak készítésének folyamatai és technikái>

<szobrászat és szobrászati technikák>

sculpture

sculpture techniques

A „szobor” tárgyszó ezen az egy helyen található meg.

3. Indexelés

Az AAT alkalmas mind prekoordinált, mind posztkoordinált indexelésre. Posztkoordinált esetben csak magukat a deskriptorokat használjuk, egymástól függetlenül, a kombináció a keresés során jön létre. Az AAT deskriptorai mind önálló fogalmakat jelölnek, de állhatnak egyaránt egy vagy több szóból. Olyan több szóból álló kifejezések azonban nem találhatók meg, amelyeknek elemei maguk is különböző facettákba tartozó tárgyszavak (pl. anyag-tárgy, stílus-tárgy, tevékenység-tárgy stb.) Több szóból álló kifejezések csak akkor lehetnek önálló deskriptorok, ha:

- az összetétel többletjelentést hordoz, amely elveszne az elemekre bontással
- a kifejezés olyan gyakran használatos, hogy gyakorlati megfontolásból önálló fogalomnak tekinthető
- a kifejezés valamely eleme nem érvényes tárgyszó
- a kifejezés önmagában egy konkrét tárgyat jelöl

Amennyiben a téma nem írható le egy vagy több önálló tárgyszóval, ill. ha a prekoordinált indexelési technikát alkalmazzuk, akkor összetett tárgyszavakat ill. tárgyszóláncokat kell képeznünk. Amint az előzőekben láttuk a teaurusz rendszerében minden tárgyszó egy facettához kötődik. Az összetett kifejezésekben a modifikátorok megelőzik a fókuszot, és több modifikátor esetén a sorrend a facettasorrendet követi (pl. funkcionális viktoriánus festett fa gyermekszoba bútor). Ha ez a sorrend nem alkalmazható, akkor külön szabályzat vonatkozik a modifikátorok rendjére. Bizonyos esetekben pl. a deskriptor jelentése alapján facettát válthat (painting – eredetileg az 5-ös facettába tartozik, de 7-esnek is tekinthető).

Bonyolultabb témáknál, amelyek egyszerű vagy összetett deskriptorokkal már nem írhatók le, prekoordinált tárgyszóláncokat képezhetünk. A lánc elemei lehetnek egyszerű vagy az előzőekben ismertetett szabályok szerint képzett összetett tárgyszavak. Az elemek fordított facettasorrendben követik egymást. (pl. barokk faasztalok – értékelés – régiségkereskedők). Az AAT használati utasítása részletesen ismerteti a tárgyszóláncok felépítésének és kódolásának szabályait.

4. AZ AAT értékelése és alkalmazhatósága magyar nyelvterületen

Az AAT mind szóanyagában, mind felépítési és indexelési alapelveiben erőteljesen angolszász, ezen belül is amerikai szemléletű. Rendkívül jól kidolgozott, bizonyos területeken talán túl részletes is, alapjában véve pragmatikus célokat szolgál.

Valamiféleképpen átmenetnek tekinthető a hagyományos teauruszok és a hierarchikus osztályozási rendszerek között. Facettás-hierarchikus felépítésében azonban semmi esetre sem törekszik az adott diszciplína fogalmainak rendszerszemponitú bemutatására. Teljesen esetleges, mintegy a szókészlet diktálja, hogy mikor alkalmaz alfacettákat ill. hierarchikus bontást. Azáltal, hogy minden deskriptornak kizárólag egy helye lehet, az elhelyezkedés csak részben (az adott szempontok szerint) tükrözi a fogalom rendszerbeli helyét. A hierarchiában nehezen lehet egyszéges logikát felfedezni (v.ö. például a Library of Congress osztályozási rendszerével, amelyben minden művészeti területre egy logikus hierarchikus struktúrát találunk).

Az AAT mindenképpen hasznos és fontos eszköz a művészeti tájékoztatásban. Magas színvonala és elterjedtsége indokolhatja egy magyar változat elkészítését. De szakmai szókészlete, struktúrája és indexelési elvei forrásul, mintául szolgálhatnak egy önálló magyar nyelvű teaurusz kidolgozásához is. Az európai és az amerikai szemléletmód közötti eltérések miatt azonban az egy az egyben való átvétel megoldhatatlan.

A munkálatok jelenlegi állása

A Magyar Képzőművészeti Főiskola Könyvtára az eddig használatos két tartalmi feltárás mellet kísérletképpen tárgyszavas indexelést vezetett be. Az eddig összegyűlt szóanyag átválogatása és egyszégesítése megtörtént, a hiányok pótlása, az egyenetlenségek kiküszöbölése folyamatban van.

A Magyar Iparművészeti Főiskola Könyvtárában is elkészült a deskriptorok és szabad tárgyszavak listája. Elkezdődött az egyszéges tárgyszójegyzékhez a szógyűjtés, ill. a már meglévő szólisták és deskriptorok össszvetése a normatív dokumentumok szóanyagával. A két intézmény önálló tárgyszójegyzékének tematikus részéhez a facettás elrendezés lenne a legmegfelelőbb. Ehhez készült egy tervezet, amely a következő facettákat tartalmazza:

1. MŰALKOTÁSOK

Bármely entitás, amely emberi alkotófolyamat eredményeként született, és az építészet, képző- és iparművészet területén művészeti, esztétikai értékkel bír.

2. A MŰALKOTÁS ÖSSZETEVŐI

– Külső forma

Az objektíválás révén létrejött entitás ill. a műalkotás involválta fizikai összetevők. Elemei:

- elemek, a műalkotás részei (pl. homlokzat, oszlop, kontúr)

- anyagok (pl. kerámia, olaj, festékek)
- szín, fény (pl. ellenfény, mesterséges megvilágítás, tónus)
- forma, alakzat (pl. görbület, kétdimenziós, nagyság)
- egyéb (pl. képkeret, színpad)
- **Belső forma**

A műalkotás tartalmi ismérvei

- formarend (műfaj) (pl. arckép, csendélet, tájkép)
- motívumok (pl. akantusz, dór oszloprend, gyümölcs)
- összetevők (pl. allegória, humor, montázs)
- kompozíció (pl. arány, perspektíva, szimmetria, aranymetszés)
- stílus (pl. klasszicizálás, naturalizmus)

3. AKTIVITÁSOK

Az alkotásra, annak eljárásaira, folyamataira, a befogadásra ill. a mű utóéletére vonatkozó, tevékenységet, hatást jelölő tárgyszavak (pl. alapozás, kiállítás, restaurálás)

4. SZEMÉLYEK (ÁGENS)

A műalkotás létrejöttéhez, befogadásához és utóéletéhez kapcsolható személyek és csoportjaik (pl. illusztrátor, szobrász, mecénás)

5. ESZKÖZÖK

Az alkotáshoz és befogadáshoz használt eszközök (pl. paletta, fazekaskemence, fényképezőgép, laterna magica)

6. MŰVÉSZETI ISMERETÁGAK, MŰVESSÉGEK, KÉPZŐ- ÉS IPARMŰVÉSZET

A fő művészeti ágak, mesterségek megnevezései (pl. festészet, agyagművesség, népművészet, ötvösművészet).

7. MŰVÉSZETTÖRTÉNET

Művészettörténeti terminus technicusok, korstílusok (pl. barokk, klasszicizmus, art brut)

8. TUDOMÁNYOK, ROKON TERÜLETEK

Az ismeretágak tárgykörök szerinti felosztása javasolható.

9. INTÉZMÉNYEK, SZERVEZETEK, GYŰJTEMÉNYEK

(pl. múzeum, képtár)

10. DOKUMENTUMTÍPUSOK

11. VONATKOZÁSOK

(pl. elemzés, elmélet, történet)

Az individuumnevekről (földrajzi nevek, intézmények, személyek stb.) listát kell készíteni. Az idő jelölése megállapodás alapján történjen. Az elkészítendő

tárgyszójegyzék mind pre-, mind posztkoordinált indexeléshez használható. A prekoordinált indexelés ajánlott módja:

- A tárgyszavak modifikátorainak sorrendje a magyar nyelvhasználatot kövesse. A hely, az idő mindig az adott szerkezet után álljon, amelyre vonatkozik.

pl. reneszánsz festészet 16. század Anglia

- Komplex témák leírásakor a mondatszerűség elve követendő. A tárgyszavak és modifikátorok alkotta egységek a szenvedő mondat alábbi szintaktikai szerepeit vehetik fel:

- alany: amire a tevékenység irányul
- tevékenység, hatás: szintaktikai szerep szerint
- ágens: a tevékenység, hatás kifejtője, végrehajtója

pl. reneszánsz festmények 16. század Anglia – kiállítás – Getty Múzeum Egyesült Államok – kiállítási katalógus

Nyomatott index előállításához rotációs eljárás javasolható. Így az indextétel minden releváns eleme visszakereshető, egyben a kontextus is tükröződik. Az ilyen indexek gépi úton, automatikusan készíthetők.

*

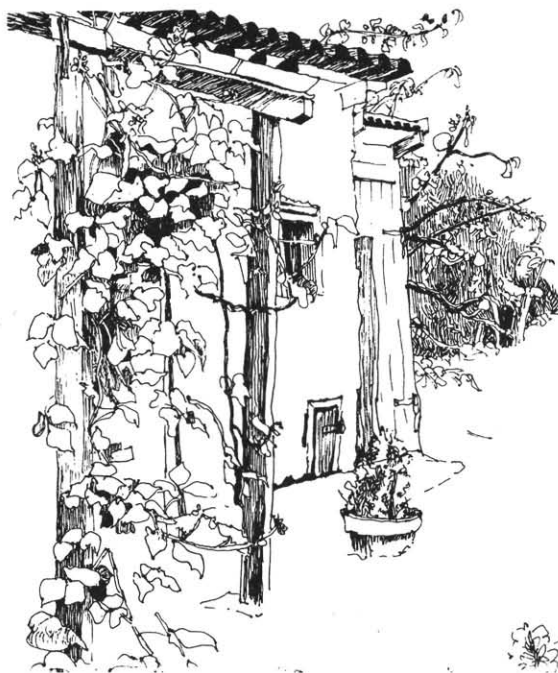
Az integrált könyvtári rendszer bevezetése a modern könyvtár működéséhez egyre inkább nélkülözhetetlen. Az együttműködés a hasonló profilú könyvtárak között jelentősen emeli szolgáltatásaik színvonalát. Az igények mind teljesebb kielégítéséhez elengedhetetlen a külső forrásokból származó szurrogátumok beépíthetősége a saját állományba ill. azok szolgáltatása is. Mindezek a korszerű könyvtár legfontosabb kritériumai közé tartoznak. Elérésükhöz a leghatékonyabb technikai eszközök (hardver és szoftver) rendelkezésre állnak. A dokumentumok információtartalmának reprezentálásához a fenti elvárásoknak megfelelő információkereső nyelv szükséges. A tanulmány azokat a szempontokat vizsgálta, amelyek a két intézmény közös információkereső nyelvének megvalósításánál veendőek figyelembe.

Csfk Tibor – Varga Katalin

Program iskolai könyvtárak számára

A személyi számítógépek elterjedésével természetes módon adódott a könyvtári állomány géprevitelének szükségessége. Több, elsősorban CLIPPER alapú könyvtári adatnyilvántartó program áttanulmányozása és könyvtárosokkal történt megbeszélések alapján felmerült az az ötlet,

hogy olyan nagyobb sebességű program fejlesztésére volna szükség, mely az adatnyilvántartás alapvető funkciói mellett a kölcsönzési feladatokat is el tudja látni, a könyvtári mozgásokat nyilván tudja tartani és naprakész információkkal tud szolgálni. Ekkor kezdtük meg jelen programunk rend-

szerszervezését, majd később fejlesztését a budapesti Táncsics Mihály Gimnázium számára.

A szoftvercsomag IMB PC, illetve azokkal kompatibilis számítógépre készült és C fejlesztői környezet alatt íródott. A program egyik fő erőssége a gyorsaság még a lassúbb, 286-os változatokon is, több millió adat közül tizedmásodperc alatt megtalálja a keresettet. A program másik fontos tulajdonsága, hogy teljes magyar ABC szerint működik és a magyar ABC szerint rendezi az állományokat. A magyar ékezetes betűk a képernyőn is megjelennek. A billentyűzet a magyar CWI szabvány szerint működik, de kívánságra tetszőleges módon beállítható.

A programot természetesen más intézmény sajátosságait figyelembe véve át lehet alakítani az igényeknek megfelelően, az alapvető szolgáltatásokat megtartva.

Javasolt konfiguráció: legalább 386-os PC, 240 Mb merevlemez egység, színes VGA monitor, legalább 4 Mb RAM, az adatvédelemhez streamer és szünetmentes tápegység. A program jelenlegi V 1,0-ás verziója egerrel még nem kezelhető. (Természetesen ennél kisebb teljesítményű gépen is kielégítő sebességgel fut, és tetszőleges monitorral is használható.)

A tárolható katalóguscédulák száma csak a merevlemez kapacitásától függ, 10 000 katalóguscédula tárolásához átlagosan 8 Mb-nyi merevlemezterületre van szükség.

A program fő funkciói a kölcsönzés, a keresés, a karbantartás, a listakészítés, az adatok archiválása, egyéb szolgáltatások és a segítség. A főmenü *segítség* pontja mellett mindenhol úgynevezett online, azaz *forró drótos segítség* tartozik, amit az F1 billentyűvel lehet előhívni.

A kölcsönzés funkció kiválasztásával lehet az adott könyvet leltári szám szerint megkeresni, majd gombnyomásra az olvasót hozzárendelni. Ha a könyv valamilyen ok miatt nem kölcsönözhető, azt a gép azonnal jelzi. Ha a könyvet visszahozták, a visszahozott könyv kiválasztása után automatikusan kikeresi az azt kikölcsönzőt olvasót, és így lerövidül az adminisztrációs idő.

A keresés menüpontban lehet a különféle médiák keresése mellett az olvasók között is keresni, és az olvasónál kint lévő összes könyvet a képernyőn megjeleníteni. Minden média esetén lehet leltári szám, szerző és cím szerint keresni, a szakirodalom esetében azonban három szerző szerint is keres, továbbá lehetőség van ETO-számok, raktári szakjelek és tárgyszó szerinti keresésre is. Lehetséges az is, hogy az egyéb helyeken, pl. a kabinetekben vagy tanszékeknél lévő könyveket azonnal megtekinthessük.

A karbantartás menüpont választásával lehet az új katalóguscédulákat begépelni, a hibás cédulákat kijavítani, az elrontott cédulákat kitörölni, a leselejtezendő könyveket kiselejtezni. Selejtezéskor készül egy kiselejtezett médiajegyzék, amit a listák főmenüpont kiválasztásakor ki is lehet nyomtatni. Lehetőség van arra is, hogy új katalóguscédulát hozzunk létre egy régi cédula módosításával. Ez elsősorban akkor hasznos, ha egy műből vagy médiából több példány is van a könyvtárban. Ekkor ugyanis elegendő a könyv adatait egyszer begépelni, mivel a leltári szám javításával új katalóguscédulát hozhatunk létre. Ebből következik, hogy minden média külön katalóguscédulát kap, hogy az olvasóhoz egyértelműen hozzá lehessen rendelni az általa kölcsönzött művet.

A listázás is fontos funkciója a programnak. Ennek a pontnak a kiválasztásával lehet nyomtatóra listákat készíteni. A listakészítés összes lehetőségét itt nem kívánjuk ismertetni, csak a fontosabbakat. Készíthetők többek között olyan lista, amely tartalmazza egy adott olvasó összes tartozását, a lista készítésének időpontjában naprakészen. Készíthetünk listát egy adott osztály összes tanulóinak tartozásáról is. Ennek végzős osztályok esetén van nagy jelentősége. Készíthetők osztálynévsor is. A médiákról is készíthetünk listákat. Lehet például egy adott szerző összes művét kikeresni (minden média esetén). Könyvek esetén egy adott tárgyszóhoz tartozó össze művet is kikereshetjük és kinyomtathatjuk. Mivel a program a kabinetbe kihelyezett könyveket is nyilvántartja, készíthető lista az adott kabinetekbe kihelyezett művekről. Készíthetők leltárkönyvek és elkészíthetők adott időpont óta leselejtezett médiák jegyzéke is.

Archiválás lehetséges streamer kazettára vagy hajlékony lemezekre. A nagy hatékonyságú adatvédelem érdekében azonban elsősorban a streamert javasoljuk.

Az *egyebek* menüpontban lehet a programból kilépni, itt lehet az állományról napra kész statisztikát kérni az állomány méreteiről, a kikölcsönzött könyvek számáról és a kölcsönzöttség százalékos arányáról is. Az ETO-számokat is itt lehet karbantartani. A program hatékony telefonregiszterrel is rendelkezik, melynek segítségével a legfontosabb telefonszámokat tarthatjuk nyilván, illetve azokat több szempont szerint vissza is kereshetjük. A programot elsősorban iskolai, főiskolai, illetve egyetemi könyvtárak számára fejlesztettük, de természetesen más intézmények szá-

mára is átalakítható az igényeknek megfelelően.

Készült hozzá egy 80 oldalas felhasználói leírás, egy olyan kézikönyv, amely részletesen leírja a program szerkezetét, az egyes menüpontok funkcióját. A kézikönyv tartalmaz továbbá egy olyan fejezetet is, melyből a felhasználók azt tudhatják meg, hogy hogyan lehet az egyes feladatokat lépésről lépésre megoldani. A kézikönyv sok ábrát tartalmaz, hogy az egyes lépések könnyen követhetők legyenek.

A szoftvercsomag tartalmazza a *Bagoly V 1,0* programot, az adatállományok vázszerkezetét, továbbá egy raktári szakjel-tárgyszó katalógust, mely a felhasználók által továbbfejleszhető, tartalmazza továbbá a felhasználói kézikönyvet is.

Jelenleg már a program *Bagoly V 2,0* változata is üzemel, mely alapve-

tően nem különbözik az előző változattól, de a V 2,0 változatban lehetőség van a kabinetekben, illetve tanszéken mint alkönyvtárakban elhelyezett médiák gyors, képernyőn való megjelenítésére, míg az előző változatban ez csak papírra kinyomtatva volt lehetséges.

Az újabb, V 3,0 változat tervezés alatt áll. Ebben lehetőség lesz a *rendeletek* nyilvántartására és a számítógépek közötti modemes kommunikáció létesítésére.

*

A program fejlesztői: Tóth István könyvtáros, dr. Szabadi László programozó matematikus és Vörös Judit grafikus. A program működés közben *megetkinthető* a budapesti Táncsics Mihály Gimnázium könyvtárában.

Tóth István

